

NÂSİR-I HUSREV'E GÖRE TÜRKLER

Mehmet ÇALIŞKAN*

ÖZET

Rus tarihçi Lev Gumilev'e göre "Bir halkın tarihini biraz da onun düşmanlarının yazdıklarına bakarak okumak gerekir". Bu çalışmada Selçuklulara düşmanca bir tavrı olan Nâsır-ı Husrev'in şiirlerinde Türklere bakışı ele alınmıştır. Ayrıca onun şiirlerinde kullandığı ve kroniklerde geçmeyen iki yeni unvan tespit edilerek izah edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nâsır-ı Husrev, Selçuklular, Gazneliler, Fars edebiyatı, Sefername

ABSTRACT

According to Russian historian Lev Gumilev "The history of a people need to read a little bit looking at the writings of his enemies". This work is about Turks in poems of Nâsır-i Khusraw who is a enemy of the Seljuquids. Also two titles have been find out in this work.

Keywords: Nasir-i Khusraw, Seljuquids, Gaznawids, Persian literature, Safarnama

---

* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü yüksek lisans öğrencisi, mehmetcaliskan@marun.edu.tr

İranlı şair, seyyah ve düşünür Nâsır-ı Husrev, Kubâdyânlı olmasına rağmen hayatının büyük bölümünü Belh’de geçirmiştir. Bir kasidesinde söylediğine göre Hicrî 394 yılında (M. 1003-1004) doğmuştur¹. Nâsır-ı Husrev’in 1045-1052 yılları arasında Merv’den Mısır’a kadar yaptığı seyahatleri anlatan kitabının adı *Sefernâme*’dir. Bu kitap elimize ulaşan ilk Farsça seyahatnamedir². Kitaptaki bir ifadeden eserin Tuğrul Beğ’in ölümünden (1063) sonraki bir dönemde yazıldığı anlaşılmaktadır³. Çağrı Beğ’in divan katiplerinden bir iolması sebebiyle yazdıkları Türk tarihi açısından önem taşımaktadır. Seyahati sırasında Katrân-ı Tebrîzî ile tanışmış⁴, el-Ma’arrî⁵ ve Mustansır-billah’ı⁶ görmüştür. Mısır’ı ziyareti sırasında İsmailî ve “hüccet” olduğu düşünülmektedir⁷. Eser ilk olarak Paris’te Fransızca tercümesiyle beraber 1881’de Charles Schefer tarafından yayımlanmıştır. İngilizce, Rusça, Almanca ve Arapçaya da çevrilmiştir. Türkçe tercümesi ise 1950 yılında Abdülvehhab Tarzî tarafından yapılarak neşrolunmuştur⁸.

Nâsır’a Göre Tolunoğulları

Nâsır, Mısır’ı anlatırken “Tolunoğlu Camii”nden bahsetmiş ve Tolunoğlu’nu müstakil bir hükümdar değil de, Abbâsîlerin emiri olarak anlatmıştır:

“Şehrin kıyısında bir tepe üstünde ‘Tolon camii’ yapılmış. Çevresine öyle iki sağlam duvar çekilmiş ki Âmid ve Miyafarkıyn şehirlerindeki hisarlardan başka hiçbir yerde bu duvarlardan daha iyi bir duvar görmedim. Bunu, Abbas oğulları zamanında Mısır valisi bulunan birisi yaptırmış. Şimdiki sultanın atası Hâkim bi-emr-illah zamanında, bu Tolun’un torunları gelip bu camii otuz bin Mağribi dinara satmışlar, bir müddet sonra gelip satmadıkları minareyi yıkmaya başlamışlar. Hâkim, siz, camiye bana sattınız. Nasıl oluyor da yıkıyorsunuz diye

¹ Hekim Nâsır bin Husrev, *Dîvân-ı Nâsır-ı Husrev*, Muessese-i İntişârât-ı Nigah ve Neşr-i İlm, 1373, s. 232:

بگذشته ز هجرت پس سیصد نود و چار
بنهاد مرا مادر بر مرکز اغبر

“Bigzeşte zi hicret pes sîsad neved u çâr

Binhâd merâ mâder ber merkez-i agber”

(*Hicretten 394 [yıl] geçmişti*

Annem beni yeryüzüne saldı)

² Kaan Dilek, “Seyahatnâme”, *DİA*, C. 37, s. 12

³ *Sefernâme-i Ebû Mu’in Hamîduddîn Nâsır b. Husrev-i Kubâdyânî-i Mervezî*, haz. Muhammed Debîr Siyâqî, İntişârât-ı Kitâbfurûş-i Zevâr, Tahran 1335, s. 123: “Sultân Togril Bîk Ebû-Tâlib Muhammed bin Mikâl [sic] bin Selcûq rahmetullahi aleyhi” (Selçuk oğlu Mikail oğlu Sultan Tuğrul Beğ Ebû-Tâlib Muhammed –Allah’ın rahmeti üzerine olsun-); Türkçe tercümede sehven “... Muhammed’in oğlu” denmiştir. bkz. Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, çev. Abdülvehhab Tarzî, MEB Yayınları, İstanbul 1994, s. 144.

⁴ çev. Tarzî, s. 4.

⁵ a.e., s. 16-17.

⁶ a.e., s. 73-74.

⁷ a.e., s. XI-XX

⁸ Nihat Azamat, “Nâsır-ı Hüsrev”, *DİA*, C. 32, s. 397.

haber göndermiş. Onlarda biz minareyi satmadık ki demişler. Hâkim, onlara beş bin dinar vererek minareyi de almış. Padişah, Ramazan ayında ve Cuma günleri orada namaz kılıyor.”⁹

Nâsır, Mısır'a seyahati bâbında Fâtımî ordusundaki Türklerden ise şöyle bahseder:

“Bir kısmına Meşarika derler. Bunlar da Türkler ve Acemlerdir. Asılları Arap olmadığından çoğu orada Mısır'da doğmuş bulunmakla beraber adları, asıllarından alınmıştır. On bin kişidir derler, iri-yarı adamlardır.”¹⁰

Nâsır'a Göre Gazneli Mahmud

Nâsır dediğine göre, Gazneli Mahmud ve oğlu Mesud'un sarayında bulunmuştur. Mısır'da Fâtımî halifesinin verdiği ziyafete katılabilmek için bir kâtime şöyle demiştir:

“Sultan Mahmut Gaznevî ve oğlu Mesut gibi birçok İran padişahları gördüm. Meclisleri pek yüceydi, nice nimetleri vardı, nice bezenmişti. Şimdi de Emîr-ül-müminîn'in meckisini görmek istiyorum.”¹¹

Yemgân'da yaşarken “Ey rüzgar, Horasan'a benden selam söyle” diye başlayarak yazdığı bir kasidesinde Horasan'ın Türk yani Selçuklu yönetiminde olmasından şikayetçidir; Mahmud'un da Türk olduğunu hatırlatarak şöyle der:

”به ملک ترک چرا غره‌اید یاد کنید

جلال و عزت محمود زاولستان را

کجاست آنکه فریغونیان ز هیبت او

ز دست خویش بدادند گوزگانان را

چو هند را به سم اسپ ترک ویران کرد

به پای پیلان بسپرد خاک ختلان“

“*Be mulk-i Turk çerâ girreyîd yâd konîd*

Celâl u izzet-i Mahmûd-i Zâvulistan râ

Kocâst ânki Farîgûniyân zi heybet-i û

Zi dest-i xiş bedâdend Guzgânân râ

⁹ çev. Tarzî, s. 77.

¹⁰ a.e., s. 71.

¹¹ a.e., s. 85.

*Çu Hind râ be-somm-i esb-i Turk vîran kerd
Be-pây-i pîlân bespard xâk-i Xuttelân râ*

*Şomâ firîftegân pîş-i û hemî gofîd
Hezâr sâl fuzûn bâd omr-i Sultân râ*

*Perîr qible-i ahrâr Zâvulistân bûd
Çonânki Qa`be`st imrûz ehl-i îmân râ*

*Kocâst eknûn ân fer u celâlet u câh
Ki zîr-i hîş hemî dîd burc-i Seretân râ”¹²*

*(Türk mülküne niye aldaniyorsunuz
Zabulistanlı¹³ Mahmud’un celal ve izzetini hatırlayın*

*Nerededir onun heybetinden
Kendi eliyle Cüzcan’ı veren Farîgûnlular¹⁴*

*Türk atının toynağıyla Hind’i viran etti
Fillerin ayağıyla Huttelan toprağını çiğnedi*

*Siz kandırılmışlar ona diyordunuz
Sultan’ın ömrü bin yıl daha sürsün*

---

¹² Hekîm Nâsır bin Husrev, s. 58.

¹³ Zabulistan, bugün Afganistan’da bir bölgedir. Mahmud’un annesi oralı olduğu için Mahmud, Gazne dışında bu nisbeyle de anılır. Bkz. Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2007, s. 13.

¹⁴ “Farîgûn”lular, Cüzcan’ı yönetmiş mahallî bir hanedandır. Bu aileden Ebû’l-Hâris, Mahmud’un kayınpederi idi. bkz. Merçil, s. 12.

Dün Zavulistan kible idi

Bugün Kabe'dir müminlere

Nerde Yengeç burcunun altında gördüğü

Şan, celalet ve makamı)

Gazneli ve Selçuklu tarihini şiirlerle inceleyen bir çalışmanın müellifi olan Tetley, Nâsır'a da kısaca değinir. Yukarıdaki şiiri de örnek veren Tetley, şiiri yanlış yorumlamış, “غرہ اید” (girreyîd: aldaniyorsunuz/kanıyorsunuz) fiilini “take pride” (gururlanıyorsunuz) diye çevirmiştir. Kelime hareke olmadığı için “garreyîd” (gururlanmak) şeklinde de okunabilir de, şiirin devamındaki “firîhte” fiili de açıkça “aldanmak/kandırılmak” manasını vermektedir. Müellif, Horasan halkının Nâsır gibi düşünmediğini ve efendileri Gaznelilere karşı Selçukluları desteklediğini savunmaktadır. Tetley'e göre Nâsır şiirde Mahmud'u övmektedir¹⁵. Hâlbuki Nâsır burada Mahmud'un da Türk olduğunu ve yaptıklarını hatırlatarak, Selçuklulara da güvenmemek gerektiğini telkin etmeye çalışmaktadır.

Nâsır'a Göre Tuğrul Beğ ve Çağrı Beğ

Nâsır, eserinin girişinde dediğine göre Çağrı Beğ'in divan kâtiplerindendi. “Kibleye doğru sefer” yani hac niyetiyle vazifesinden affedilmesini rica ederek seyahatine başlamıştır¹⁶.

Seyahatinin başında Nişabur'dayken “küsûf” yani güneş tutulması olmuş. Bu olaydan bahsederken “Zamanın hâkimi Çağrı Beğ'in kardeşi Tuğrul Beğ Muhammed'di” demesi manidardır. Zira o dönemde güneş tutulması uğursuzluk sayılmaktaydı. Böylece Tuğrul Beğ'in saltanatının “uğursuz” olduğunu ima etmiştir. Buna rağmen o, seyahatinin sonuna doğru İsfahan'la ilgili olarak şöyle demektedir: “Selçuk oğlu Mikail oğlu Sultan Tuğrul Beğ Ebû-Tâlib Muhammed, Tanrı rahmet etsin, bu şehri alınca oraya Nişabur'lu, iyi huylu, güzel yazılı, halîm, güzel yüzlü bir genci tâyin etmişti. Ona Hâce Amîd¹⁷ derlerdi. Fazilet erbabını sever, güzel söz söyler, kerem sahibi bir adamdı. Padişah, üç yıl halktan bir şey istememesini emretmişti. O da hiçbir vergi almamış, o emre uymuştu. Etrafa dağılmış olanlar da vatanlarına yüz tutup gelmişlerdi.”¹⁸

Nâsır, bir kasidesinde Tuğrul ve Çağrı Beğler için “Türkmen” sıfatını kullanarak onların “uğursuz” olduğunu iddia etmiştir:

¹⁵ Tetley'in Nâsır-ı Hüsrev ile ilgili görüşleri için bkz. G. E. Tetley, *The Ghaznavid and Seljuq Turks: Poetry as a Source for Iranian History*, Routledge, Londra-New York 2009, s. 18-19.

¹⁶ çev. Tarzi, s. 3-5.

¹⁷ “amîd” şahıs adı olmayıp şehir valilerine verilen bir unvandı. bkz. a.e., s. 260.

¹⁸ a.e., s. 144.

”مر طغرل ترکمان و چغری را

با تخت نبود و با مهی کاری“

“*Mer Togrul-i Turkmân u Çağrı râ*

Bâ baxt nebûd u bâ mehî kârî”

(*Türkmen Tuğrul ve Çağrı'nın*

Kutlu ve uğurlu bir işi yok idi)

Nâsır'a Göre İran'ın Türkleşmesi

Nâsır'a göre Selçuklular'la beraber İran'ı istila edenler arasında sadece Oğuzlar olmayıp Kıpçaklar da vardır:

”نبات پر بلا غزست و قفچاق

که رسته‌ستند بر اطراف جیحون“

“*Nebât-i pur-belâ Guzzest u Qifçâq*

Ki roste'stend ber etrâf-i Ceyhûn”¹⁹

(*Oğuz ve Kıpçak, Ceyhun'un etrafında biten belalı otlardır*)

Alp Arslan'ın zevcelerinden birinin “Ümmi Kıpçak” (Kıpçak anası) lakabını taşıması da bu durumu teyit etmektedir²⁰.

Nâsır, Divan'ında Türklerin Horasan'ı ele geçirmesinden şöyle bahseder:

”خاک خراسان چو بود جای ادب

معدن دیوان ناکس اکنون شد

حکمت را خانه بود بلخ و کنون

خانهش ویران و بخت و اروون شد

ملک سلیمان اگر خراسان بود

¹⁹ Hekîm Nâsır bin Husrev, s. 372; A. Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Hak Kitabevi, İstanbul 1946, s. 197; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Yayınları, Ankara 1972, s. 59.

²⁰ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. III, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 124-125, 151, 169.

چونکه کنون ملک دیو ملعون شد
بنده ایشان بدند ترکان، پس
حال گه ایدون و گاه ایدون شد
بنده ترکان شدند باز، مگر
نجم خراسان نحس و مخبون شد
چاکر قفچاق شد شریف ز دل
حره او پیشکار خاتون شد“

“*Xâk-i Xorâsân çu bûd cây-i edeb
Ma'den-i dîvân-i nâkes eknûn şod*

*Hikmet râ hâne bûd Belx u kenûn
Xâne'ş vîrân u baxt vâruñ şod*

*Mulk-i Suleymân eger Xorâsân bûd
Çûnki kenûn mulk-i dîv-i mel'ûn şod*

*Bende-i îşân bedend Torkân pes
Hâl geh îdûn gâh îdûn şod*

*Bende-i Torkân şodend bâz meger
Necm-i Xorâsân nahs u mahbûn şod*

*Çâker-i Qifçâq şod şerîf zi dil
Hurri-i û pîşkâr-i xâtûn şod”²¹*

---

²¹ Hekîm Nâsır bin Husrev, s. 157.

*(Horasan toprağı edepli yerken
Şimdi alçak hükümetin merkezi oldu*

*Belh hikmetin evi idi
Şimdi onun evi viran ve bahtı uğursuz oldu*

*Horasan, Süleyman'ın mülkü idiyse
Şimdi uğursuz iblisin mülkü oldu*

*Onların kölesi Türkler kötüydüler
Ondan hâl bir öyle bir böyle oldu*

*Türk köleler kurtulunca
Horasan'ın yıldızı uğursuz ve mahbun oldu*

*Kıpçak köle soylu oldu
Onun sahibesi hatunun cariyesi oldu)*

Nâsır, bu durumu “esaret” olarak görerek şöyle der:

”ترکان رهى و بنده من بوده اند
من تن چگونه بنده ترکان کنم“

*“Turkân rehî u bende-i men bûde'end
Men ten çigûne bende-i Turkân konem”²²
(Türkler benim kulum ve kölemdi
Ben şimdi nasıl Türklerin kölesi olayım)*

---

²² a.e., s. 352.

“Zişt bûd bûden âzâde râ

Bende-i togân u `iyâl-i yinâl”²³

(Toganın kölesi ve yınalın iyali olmak hür birine iğrenç idi)

“Be pîş yinâl u tegîn çûn rehî

Devânend yekser ganî u faqîr

Çû `Âdend u Turkân çû bâd-i aqîm

Bedîn bâd geştend rîg-i hebîr”²⁴

(Zengin fakir hepsi yınal ve teginin önünden köle gibi kaçtılar. Onlar [Horasanlılar] Adlar gibiydi, Türklerse sert rüzgar gibi. Rüzgarla kum tepesi oldular)

”ترکان به پیش مردان زین پیش در خراسان

بودند خوار و عاجز همچون زنان سرائی

امروز شرم ناید آزاده زادگان را

کردن به پیش ترکان پشت از طمع دوتائی“

“Turkân be pîş merdân z`în pîş der Xorâsân

Bûdend hâr u `âciz hemçûn zenân-i serâyî

İmrûz şerm nâyed âzâde-zâdegân râ

Kerden be pîş-i Turkân poşt ez tama` dutâyî”²⁵

(Türkler önceden Horasan`da saray kadınları gibi hor ve âciz askerler idiler. Bugün özgür insanların çocukları tamayla Türkler önünde iki büklüm olmaya utanmıyorlar)

---

²³ a.e., s. 300.

²⁴ a.e., s. 239.

²⁵ a.e., s. 495-496.

“Sultanın dergahı”nda çalışmayı kınar:

”ای فخرکننده بدانکه گوئی

بر درگه سلطان من از رجالم»

امروز تگینم بخواند و فردا

»داده است نوید عطا ینالم“

“*Ey faxr-konende bedânki gûyî*

Ber dergeh-i sultân-i men ez ricâlem

Îmrûz tegînem bexâned u ferdâ

Dâde 'st nuvîd `atâ yinâlem”²⁶

(*Ey şöyle diyerek övünen: “Sultanın dergahındaki ricaldenim. Bugün beni tegin çağırır, yarın bana yınal ihsan sözü verir”*)

Ona göre dağlardan başka yaşanacak yer kalmamıştır:

”عاقلان را در جهان جائی نماند

جز که بر کهسارهای شامخات“

“*Âqilân râ der cihân câi nemând*

Coz ki ber kuhsârâ-yi şâmihât”²⁷

(Akıllılara dünyada yüce dağ başlarından başka yer kalmadı)

Bir başka şiirinde de tahkir ve tezyif için şöyle der:

“*Xâtûn u beg u tegîn şode eknûn*

Her nâkes u bende u perestârî”²⁸

²⁶ a.e., s. 350.

²⁷ a.e., s. 132. Osman Gazi Özgüdenli Kur'an'da geçen (77:27) “şâmihât” (yüksek) kelimesini “Sâmihât” okuyarak yer adı sanmıştır. bkz. Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular I: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2015, s. 185.

²⁸ a.e., s. 507.

*(Her bir alçak, köle ve hizmetçi
Şimdi hatun, beğ ve tegin olmuş)*

Nâsır, Türk hâkimiyetine karşı Tanrı'dan ümit kesmemeyi tembihler:

”هرچند مهار خلق بگرفتند
امروز تگین و ایلک و پیغو
نومید مشوز رحمت یزدان
’سبحانک لا اله الا هو

*“Her çend mehâr-i xalq bigriftend
İmrûz tegîn u ilik u yapgû*

*Nevmîd meşov zi rahmet-i Yezdân
Subhâneke lâ ilahe illâ hû”²⁹
(Her ne kadar bugün halkın dizginini
Tegin, ilik ve yabgu tutuyorsa da*

*Tanrı'nun rahmetinden ümitsiz olma
O'ndan başka tanrı olmadığını tesbih ederim)*

Nâsır'a Göre Türk Unvanları

Nâsır, Divan'ında yukarıda da gördüğümüz “beg”, “tegin”, “yinal”, “ilik”, “yabgu” gibi unvanlar yanında “hatun”dan da sıkça ve düşmanca söz eder. “Hatun”un etki ve yetkisinin büyük olduğu anlaşılmaktadır. Sultan'ın payitahtı Rey'deydi, Hatun ise iktâ olan Nişabur yani Horasan'daydı. Bu da Nâsır'ın şiirlerine yansıyan Hatun'un Horasan'daki etkisini açıklamaktadır. Vezir Amîdülmülk affı için Nişabur'daki hatundan şefaathçi olmasını

²⁹ a.e., s. 419.

istemiştir³⁰. Bu Hatun ve daha sonra Melikşah devrinde Terken Hatun'un etkisinden ötürü olsa gerek, Nizamülmülk “tesettür ehli”nin devlet işlerine karışmaması gerektiğini söyler³¹.

Nâsır'ın Divan'ı sayesinde iki yeni unvandan daha haberdar olmaktadır. Bu unvanlar “togan” ve “taş”tır. Nitekim Hâqânî-i Şîrvânî de “togan” ve “taş”ı bir unvan olarak şiirlerinde kullanmıştır³².

Nâsır bir şiirinde şöyle diyor:

“خداوندش همی خواند تگین و تاش یا طوغان”

“*Xodâvendeş hemî xâned tegîn u tâş yâ togân*”³³

(Onun efendisine tegin, taş veya togan denir)

Yine “taş” unvanından şöyle bahsediyor:

“جز که زرق تن جاهل سببی دیگر نیست

که یمک پیش تگین است و رمک بر در تاش

زرق تن پاک همه باطل و ناچیز شودت

که نباید به در تاش و تگین بود فرایش”

“Coz ki zerq-i ten-i câhil sebebî dîger nîst

Ki yemek pîş-i tegîn est u remek ber der-i tâş

Zerqten pâk heme bâtl u nâçîz şevedet

Ki nebâyed be der-i tâş u tegîn bûd ferrâş”³⁴

(Teginin katına yemek ve taşın kapısına hayvan sürüsü için cahilin yalanından başka bir sebep yoktur. Taş ve teginin kapısı için bütün batıl ve naçizi temiz yapan yalancıdan başka ferrâş³⁵ gerekmez)

³⁰ Köymen, a.g.e., s. 125, 169.

³¹ Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, trc. Nizamettin Bayburtlugil, Dergah Yayınları, İstanbul 2014, s. 195.

³² “Be-t(e)gîn u *togân* nexâhed dâd”, “Men(i)ger be-tâc-i *tâş* u be-tugrâ-yi Şeh Togan”, “Âbrux ber xâk negû xâk ber farq-i *togân*”, “Key reved ehl-i huner ber der-i *tâş* u tegîn”, “Ters ez tegîn-medâr u penâh ez *togân* mexâh” bkz. Hâqânî-i Şîrvânî, *Dîvân*, tsh. Ali Abdurresûlî, Çaphane-i Saadet, Tahran 1316, s. 169, 319, 333, 343, 386.

³³ Hekîm Nâsır bin Husrev, s. 388.

³⁴ a.e., s. 272.

“togan” bir şiirinde şöyle geçer:

“کوه از غم بی‌باکی و طغیان تو نالد

”بی‌هوده تو چون در غم طوغان و ینالی

“Kûh ez gam-i bî-bâkî u tuğyân-i to nâled

Beyhûde to çûn der gam-i togân u yinâlî”³⁶

(Senin korkusuzluğun ve isyanının gamından dağ inler / Togan ve yınalın gamında olman beyhudedir)

“Togan”ın bilhassa Karahanlılarda isim olarak kullanımına rastlamaktaysak da, bir unvan olarak kullanıldığını buradan öğreniyoruz. Dihhoda “togan” kelimesinin “tegin ile birlikte Arapçadaki Amr ve Zeyd, Fransızcadaki Pierre ve Paul gibi istimal olunduğunu” söylüyor ve Nâsır şu şiirini örnek gösteriyor³⁷:

”حکمت از هر کس که گوید گوش دار

گر مثل طوغانش گوید یا تگین

“Hikmet ez herkes ki gûyed gûş dâr

Ger mesel togâneş gûyed yâ tegîn”³⁸

(Togan veya tegin mesel derse öğüt tut)

Zeki Velidi, “Toğrul Beğ” ve “Çağrı Beğ” adlarının şahıs isimleri olmayıp “kuşbeği”lik (emîr-i şikâr) unvanları olduğundan, Selçukluların da devlet kurarken “yabgu”, “inal” gibi bu unvanları kendilerine taktığından bahsetmiştir³⁹. Emel Esin ise Kaşgarlı’nın bir kaydına dayanarak “Tuğrul”, “Çağrı”, “Togan” unvanlarının hükümdar soyuna mensup kişilerin mertebesine göre verilmiş olabileceğinden bahsetmiştir⁴⁰. Bu konuda kesin hükümler verebilmek için eldeki veriler maalesef yeterli değildir.

³⁵ “ferrâş” temizlikten sorumlu görevli olduğu için böyle bir kelime oyunu yapmıştır.

³⁶ a.e., s. 445.

³⁷ Lugatname, “طوغان” maddesi.

³⁸ Hekîm Nâsır bin Husrev, s. 371. Burada muhtemelen nâşirin sehvi olarak vezin bozuk gözükmektedir. Kasidedeki “fâilâtün fâilâtün fâilün” veznine uyması için doğrusunun “Ger mesel gûyed togâneş yâ tegîn” şeklinde olmalıdır.

³⁹ Togan, s. 185.

⁴⁰ Emel Esin, *Orta Asya’dan Osmanlı’ya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabalcı, İstanbul 2004, s. 179 vd.

SONUÇ

Çalışmamız sonucunda Nâsır-ı Husrev'in başta Selçuklular olmak üzere Türklere bakışını incelemiş, Horasan'a Oğuzlar'la beraber Kıpçaklar'ın da geldiğini, Selçukluların ilk zamanlarında Hatun'un rolünün önemini ve Selçuklularda "togan" ve "taş" adlı iki yeni unvanın varlığını ortaya koymuş bulunmaktayız. Bu naçizane çalışmanın Ortaçağ tarihi için edebî kaynakların önemini vurguladığını düşünerek benzeri çalışmaların devamını umuyoruz.

KAYNAKLAR

Azamat, Nihat, "Nâsır-ı Hüsrev", *DİA*, C. 32, s. 395-397

Dilek, Kaan, "Seyahatnâme", *DİA*, C. 37, s. 11-13

Dîvân-ı Kasâid u Makta'ât-ı Hekîm u Nâsır Husrev, nşr. M. Dervîş, Tahran 1339

Esin, Emel, *Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabalcı, İstanbul 2004

Hâqânî-i Şîrvânî, *Dîvân*, tsh. Ali Abdurresûlî, Çaphane-i Saadet, Tahran 1316

Hekîm Nâsır bin Husrev, *Dîvân-ı Nâsır-ı Husrev*, Muessese-i İntişârât-ı Nigah ve Neşr-i İlm, 1373

Ivanow, W., *Nasir-ı Khusraw and Ismailism*, The Ismaili Society, Bombay 1948

Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. III, TTK Yayınları, Ankara 2011

Mehmed Şerefeddîn [Yaltkaya], "Nâsır-ı Husrev", *Dârülfünûn İlahiyât Fakültesi Mecmûası*, C. II, S. 5-6 (1927), s. 1-21

Merçil, Erdoğan, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2007

Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, çev. Abdülvehhab Tarzî, MEB Yayınları, İstanbul 1994

Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, trc. Nizamettin Bayburtlugil, Dergah Yayınları, İstanbul 2014

Özgüdenli, Osman Gazi, *Selçuklular I: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2015

Sefernâme-i Ebû Mu'in Hamîduddîn Nâsır b. Husrev-i Kubâdyânî-i Mervezî, haz. Muhammed Debîr Siyâqî, İntişârât-ı Kitâbfurûş-i Zevâr, Tahran 1335

Seyyed Hossein Nasr, "Nâsir-i Khusraw", *The Encyclopaedia of Religion*, ed. M. Eliade, New York 1987, C. X, s. 312-313

Seyyed Hossein Nasr, "Nâsir-i Khusraw: The Philosopher-Poet", *The Islamic Intellectual Tradition in Persia*, ed. Mehdi Amin Razavi, Routledge, Londra-New York 2013, s. 103-105

Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Yayınları, Ankara 1972

Tetley, G. E., *The Ghaznavid and Seljuq Turks: Poetry as a Source for Iranian History*, Routledge, Londra-New York 2009

Togan, A. Zeki Velidi, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981